

**Аширбеков Т.С.**  
*Әл-Фараби атындағ ҚазҰУ, ЭжЖБМ*  
*«Есеп және аудит» мамандығының 2 курс магистранты*  
**Ғылыми жетекші Бердимурат Н.**  
*э.ғ.к., PhD докторы*

## **ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ МЕН БАСҚАРУШЫЛЫҚ ТАЛДАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯҒА ӘСЕРІ**

Кез-келген коммерциялық кәсіпорынның экономикалық талдауын оның қызметінің қаржылық компонентін зерттемей елестету мүмкін емес. Өздеріңіз білетіндей, қаржы-бұл экономиканың қан айналымы жүйесі, сондықтан қазіргі жағдайда осы категорияның рөлінің маңыздылығы мен маңыздылығын асыра бағалау қиын.

Қаржы ағындары қозғалысының себеп-салдарлық байланыстарын қарастыру кәсіпорындағы бар проблемаларды түсінуге, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, сондай-ақ оның қаржылық даму принциптерін және ұзақ мерзімді стратегияны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл тапсырманы кешенді қаржылық талдау арқылы жүзеге асыруға болады.

Қаржылық талдау-бұл қаржылық есептілік көрсеткіштерінің тәуелділігі мен динамикасын зерттеу негізінде шаруашылық жүргізуші субъектінің ретроспективті қаржылық жағдайын бағалау әдісі. Ол кәсіпорын қызметінің әртүрлі аспектілерін және оның қаржылық жағдайын сипаттайтын абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерді есептеуге негізделген. Алайда, қаржылық талдау жүргізудегі ең бастысы индикаторларды есептеу емес, нәтижелерді түсіндіру мүмкіндігі.

Қаржылық талдау кезінде бастапқыда белгілі бір экономикалық ғылым шеңберінде жасалған әр түрлі әдістер қолданылады. Мысалы экономикалық талдаудың жалпы теориясынан, қаржылық статистиканың, бухгалтерлік есептің, экономикалық-математикалық әдістер мен модельдерінің әдістері қаржылық талдауда да қолданылады.

Нарықтық экономикада қаржылық талдаудың рөлі күшейіп қана қоймай, сапалық жағынан да өзгерді. Бұл, ең алдымен, экономикалық талдаудың қарапайым буынынан қаржылық талдау нарықтық жағдайда экономиканы бағалаудың негізгі әдісіне айналғанына байланысты. Қаржылық талдау нәтижелері ерекше назар аударуды қажет ететін осал тұстарды анықтауға мүмкіндік береді. Көбінесе оларды жою шараларын әзірлеу үшін бұл жерлерді табу жеткілікті.

Қаржылық талдау бағалауға мүмкіндік береді:

- кәсіпорынның мүлктік жағдайы;
- кәсіпкерлік тәуекел дәрежесі,
- атап айтқанда, үшінші тұлғалар алдындағы міндеттемелерді өтеу мүмкіндігі;
- ағымдағы қызмет және ұзақ мерзімді инвестициялар үшін капиталдың жеткіліктілігі;

- қаржыландырудың қосымша көздеріне қажеттілік;
- капиталды ұлғайту қабілеті;
- қарыз қаражатын тартудың ұтымдылығы;
- пайданы бөлу және пайдалану саясатының негізділігі;
- инвестицияларды таңдаудың орындылығы және басқалар.

Қаржылық талдаудың пайдаланушылары тікелей немесе жанама түрде мүдделі субъектілер болуы мүмкін. Бірінші топқа меншік иелері, несие берушілер, жеткізушілер, сатып алушылар, салық органдары, кәсіпорын қызметкерлері және басшылық кіреді. Екінші - ақпаратты тұтынушылардың бірінші тобының өкілдеріне қызмет көрсету туралы шартқа сәйкес талданған фирмалардың нәтижелеріне жанама қызығушылық танытатын субъектілер: аудиторлық, кеңес беру фирмалары, сондай-ақ биржалар, заңгерлер, баспасөз, кәсіподақтар және т.б.

Бүгінгі таңда кешенді және объективті қаржылық талдауды компанияның бухгалтерлік бөлім немесе қаржы-экономикалық қызмет қызметкерлері де, сыртқы мамандар да, яғни аудиторлар, арбитраж менеджерлері немесе серіктестердің штаттық талдаушылары жүргізе алады. Әдетте, ақпаратты жинау, өңдеуді бағалау процедуралары қиындық тудырмайды және қаржылық құндылықтарды талдаумен, интегралды экономикалық коэффициенттерді есептеумен және бағалаумен, сондай-ақ қаржылық жағдай туралы қорытынды дайындаумен байланысты процедураларды жүргізу жиі проблемалы болады. Талдау тәжірибесі бірқатар негізгі проблемаларды анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, көбінесе іс жүзінде қаржылық талдау құрылымдық қатынастарды, көрсеткіштердің өзгеру жылдамдығын, сондай-ақ қаржылық-экономикалық коэффициенттердің мәндерін есептеуге дейін азаяды. Зерттеу "жақсарту" немесе "нашарлау" тенденциясын анықтаумен шектеледі. Қолда бар ақпаратқа сүйене отырып, қорытынды жасау және, ең бастысы, ұсыныстар дайындау көбінесе кәсіби бағдарламалық жасақтамаға ие, бірақ жеткілікті біліктілігі немесе кәсіби тәжірибесі жоқ компаниялардың мамандары үшін шешілмейтін мәселе болып табылады. Екіншіден, көбінесе қаржылық талдаудың соңғы көрсеткіштері дұрыс емес ақпаратқа негізделеді. Қаржылық талдау экономикалық көрсеткіштерді қолдануға негізделген компанияны басқарудың толық объективті көрінісін білдіреді. Белгілі бір ұйым немесе ұйымдар тобы үшін мұндай бағалау бухгалтерлік есеп пен оның динамикасын талдау негізінде есептелген ең мақсатты көрсеткіштерді анықтауға көмектеседі.

Қаржылық талдаудың әр түрінің басты міндеті-ұйымның жасырын мәселелерін анықтау және бағалау. Осының негізінде мынадай міндет іске асырылады – компанияның одан әрі жоғары тиімді дамуына пәрменді түзетулер енгізетін басқарушылық шешімдерді әзірлеу, негіздеу және қабылдау. Қаржылық талдаудың негізгі объектілері қаржылық ресурстар, ақша ағымы, кәсіпорынның қаржылық жағдайы. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы оның сенімділігі мен іскерлік белсенділігінің маңызды мінездемесі болып табылады.

Қаржылық талдау экономикалық талдаудың құрамына кіреді. Қаржылық талдау сияқты экономикалық талдаудың ішінде басқарушылық талдау бар. Басқарушылық талдаудың құралдары болып шаруашылық процестер табылады.

Басқарушылық талдаудың мәліметтері басқа тұлғалар үшін жабық, қатаң құпияландырылған болып табылады. Ішкі басқарушылық талдаудың пайдаланушылары тек басшылық және олар тартатын аудиторлар мен кеңесшілер болып табылады.

Басқарушылық талдау кешенді сипаттамаға ие. Басқарушылық талдау процесінде нақты құрылған өзара байланыстар мен өзара тәуелділіктер анықталады.

Талдаудың нәтижесінде басқару шешімдері өңделеді және негізделеді.

Басқарушылық талдаудың ерекшеліктері:

- талдау нәтижелерін ұйымның мақсаттарына бағыттау;
- сыртқы реттеу талдауының болмауы;
- талдау үшін барлық ақпарат көздерін пайдалану;
- ұйым қызметін жан-жақты зерттеу;
- бухгалтерлік есеп, талдау, жоспарлау және шешім қабылдауды біріктіру;
- коммерциялық құпияны қамтитын талдау нәтижелерінің жабықтығы.

Басқарушылық талдаудың ақпараттық базасы ұйымның қызметі туралы - өндірістің техникалық дайындығы туралы ресми және бейресми ақпараттың барлық жүйесі, нормативтік, жоспарлы ақпарат, шаруашылық есеп, оның ішінде жедел, бухгалтерлік және статистикалық есеп деректері, сыртқы жария қаржылық және шаруашылық ішіндегі есептіліктің бүкіл жүйесі, ақпараттың өзге де түрлері болып табылады.

Осылайша, басқарушылық талдау өндірістік деректерді ғана емес, сонымен бірге қаржылық талдауды да біріктіреді, онсыз кәсіпорын басшылығы экономикалық басқаруды жүзеге асыра алмайды. Сондықтан қаржылық және басқарушылық талдауды бөлетін нақты шекара жоқ.

Қаржылық талдауда көптеген әдістер қолданылады. Олардың барлығы ағымдағы және өткен кезеңдер үшін бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік деректерін пайдалануды білдіреді.

Толық жіктеу келесі әдістерді қамтиды:

- тік (вертикальды);
- көлденең (горизонтальды);
- салыстырмалы;
- интегралдық (факторлық);
- трендтік;
- коэффициенттер әдісі.

Вертикальды талдаудың мақсаты-тепе-теңдіктің жалпы нәтижесіндегі баптардың нақты салмағын анықтау және нәтижені алдыңғы кезеңнің деректерімен кейіннен салыстыру. Тік талдау бастапқы немесе біріктірілген есеп бойынша жүргізіледі. Бұл активтер, меншікті және қарыз капиталы арасындағы қатынастарды қарастыруға, сондай-ақ жеке элементтер бойынша капитал құрылымын анықтауға мүмкіндік береді.

Горизонтальды талдаудың мақсаты-белгілі бір кезеңдегі әртүрлі есеп баптарының шамаларының өзгеруін анықтау, содан кейін осы өзгерістерді бағалау. Қаржылық талдаудың осы түрін жүргізу кезінде абсолюттік

теңгерімдік көрсеткіштер де, өсудің (төмендеудің) салыстырмалы қарқыны да енгізілетін бірнеше Талдамалық кестелерді құру талап етіледі. Бастапқы деректер бірнеше кезеңдегі негізгі өсу немесе төмендеу қарқыны болып табылады.

Салыстырмалы талдау тік және көлденең талдау негізінде жасалады. Аналитикалық салыстыру көрсеткіштердің үш тобы бойынша жүзеге асырылады: баланс құрылымы, баланс динамикасы, баланстың құрылымдық динамикасы.

Салыстырмалы талдау көбінесе мүліктің құрылымын және оны қалыптастыру көздерін талдау үшін қолданылады.

Интегралды талдау жеке факторлардың жалпы көрсеткішке әсерін зерттеу процесін білдіреді. Оны жүргізу кезінде детерминистік және статистикалық зерттеу әдістері қолданылады. Интегралды талдау тікелей және кері болуы мүмкін. Соңғы жағдайда бұл талдау емес, синтез – оның жеке элементтері бір тұтасқа біріктіріледі.

Трендтік қаржылық талдау жүргізу кезінде есептілік параметрлерінің базистік деңгейден салыстырмалы ауытқулары есептеледі. Шын мәнінде, трендтік талдау көлденең қаржылық талдаудың нұсқасы болып табылады. Бұл табиғатта перспективалы, өйткені ол болашақта бірқатар көрсеткіштердің өзгеруін болжауға мүмкіндік береді. Трендтік қаржылық талдау тиісті математикалық аппаратты пайдалануды қамтиды.

Қаржылық коэффициенттер әдісі есеп беру көрсеткіштерінің қатынастарын есептеу және олардың өзара байланысын анықтау болып табылады.

Қаржылық коэффициенттер

кәсіпорынның экономикалық қызметінің келесі аспектілерін сипаттайды:

- төлем қабілеттілігі;
- қаржылық тәуелділік немесе қаржылық дербестік;
- іскерлік белсенділік;
- жұмыс тиімділігі;
- ұйымның нарықтық сипаттамалары.

Кәсіпорындарды коэффициенттік талдауда келесі кемшіліктерді анықтауға болады. Талдауда ұсынылған коэффициенттер жиынтығының көптігі олардың негізінде кәсіпорынның жағдайын бағалауды қиындатады.

Коэффициенттерді негізделген нормалаудың күрделілігі. Коэффициентті талдаудың негізгі проблемаларының бірі-таңдалған стандарттар тұрғысынан коэффициенттерді түсіндіру. Қазақ жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау жөніндегі нормативтік құжаттар базасы әлі жеткілікті дамымаған, орташа салалық нормативтерге қол жеткізу көбінесе шектелген.

Коэффициенттерді есептеудің бірыңғай формулалары жоқ, көбінесе әр түрлі көздерде бірдей коэффициенттер әртүрлі терминдер деп аталады және әртүрлі есептеу формулалары бар.

Қаржылық талдау экономикалық бағалаудың ажырамас бөлігі ретінде кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттап қана қоймай, оның экономикалық қызметін жақсарту бойынша ұсыныстар қалыптастыруға бағытталған. Экономикалық өмір, құрылым, құрам, активтер динамикасы фактілерін терең

зерттеу кәсіпорынның дамуына стратегиялық көзқарас алуға және нәтижесінде оның жұмыс істеуінің тиімді қаржылық стратегиясын жасауға мүмкіндік береді. Қаржы саласындағы кәсіпорынның даму кезеңдерін болжау және жоспарлау компанияның дамуына ықпал етеді, қазіргі және болашақтағы белгісіздік пен ықтимал тәуекелдерді азайтады. Осылайша, қаржылық талдау мен қаржылық стратегия арасындағы байланыс коммерциялық кәсіпорын үшін маңызды синтетикалық мәнді білдіреді. Қаржылық стратегия-белгілі бір экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізу мақсаты бар және тұрақты өзгеру мүмкіндігімен кәсіпорынның болашақта тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қаржылық талдаудың егжей-тегжейлі жүйесіне негізделген кәсіпорынның перспективалық дамуының икемді нұсқасы. Әрине, кәсіпорынның қаржылық талдауы мен қаржылық стратегиясы бір-бірімен тығыз байланысты. Қаржылық көрсеткіштерді зерттеу ұйымның қаржылық стратегиясының негізін құрайтын стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді анықтауға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, қаржылық стратегияға енгізілген даму бағыттары қандай активтер мен міндеттемелерді талдау қажет екенін анықтайды.

Кез-келген қаржылық стратегияның негізгі мақсаттарының бірі:

- компанияның нарықтық құнын арттыру;
- бизнес көлемін кеңейту және өсіру (шағын кәсіпорыннан орташаға, орташадан іріге);
- бөгде инвесторлар үшін компанияның инвестициялық тартымдылығын арттыру;
- адами капиталды дамытуға сүйене отырып, жоғары сыныпты персоналды сақтау және тарту;
- корпоративтік мәдениетті жетілдіру және ұжымның бірлігін арттыру;
- қаражат салу бағытын таңдау;
- қаражатты пайдалану бағытын таңдау;
- кәсіпорындағы барлық ресурстарды тиімді пайдалану.

Осы және басқа мақсаттарды іске асыру бас жоспарды нақтылайтын, оның орындалуын нақты іс-әрекеттер мен уақыт аралықтарына бөлетін тиісті міндеттерді шешу арқылы мүмкін болады.

Кәсіпорынның стратегиялық жоспарлауы неғұрлым дәл және тиімді болса, қаржылық талдау үшін неғұрлым сенімді және уақтылы ақпарат түседі. Бұл мәселеде жұмыс процесі және кәсіпорынның барлық негізгі қаржы орталықтарының кәсіпорын активтерінің қозғалысы, құрылымы және құрамы туралы есеп беруі маңызды рөл атқарады. Кәсіпорын неғұрлым тұрақты және жүйелі талдау жүргізсе, қаржылық стратегия соғұрлым теңдестірілген болады, ол ең алдымен қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттерге негізделген.

Демек, қаржылық талдаудың маңызы мен рөлін және оның қаржылық стратегияны қалыптастырудағы орнын асыра бағалау қиын. Бірлесіп, кәсіпорын басшылығының қолындағы осы екі құрал жалпы экономикалық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін керемет тиімді қару болып табылады. Тығыз байланыста бола отырып, қаржылық талдау мен қаржылық стратегия бір-бірін алмастырады және толықтырады, ал олардың сауатты үйлесімі қысқа мерзімді

және ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорынды сәтті басқаруды қамтамасыз етеді.

Қазақстанда өте оң рөл атқарса, қаржылық талдауда бірқатар проблемалар бар. Қаржылық талдаудың көмегімен көбінесе көрсеткіштердің өзгеру қарқыны, құрылымдық қатынастар, қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттердің мәні тікелей есептеледі. Барлық зерттеулер көп жағдайда көтерілу немесе құлдырау тенденцияларын анықтауға дейін азаяды. Көптеген сарапшылардың қажетті дағдылары мен жеткілікті біліктілігі жоқ, осыған байланысты талдау үшін арнайы қолданбалы проблемалардың болуы да нәтижелерді толық түсіндіруге мүмкіндік бермейді.

Екінші мәселе есептеулер үшін дұрыс емес ақпаратты пайдаланудың салдарынан қаржылық талдаудың бұрмаланған нәтижелеріне байланысты. Ақпарат субъективті себептер бойынша ғана емес, объективті себептер бойынша да жалған болуы мүмкін. Ақпараттың бұрмалануын болдырмау үшін тәуелсіз аудиторлық компаниялардың қызметіне жүгіну ұсынылады. Мұндай әрекеттер байқаусызда және" жоспарланған " қателерді анықтауға көмектеседі.

Көбінесе экономикада болып жатқан инфляциялық процестер талданатын кәсіпорындардың бастапқы есебін бұрмалайды және бұл көлденең талдауға әсер етеді.

Келесі мәселе-әр түрлі қаржылық коэффициенттерді өте үстірт және шамадан тыс пайдалану, олар көбінесе бір-бірімен байланысты. Қаржылық талдау жүргізу үшін барабар нормативтік базаның болмауы үлкен қиындықтар туғызады. Салалық орташа көрсеткіштердің қол жетімділігі де күмән тудырады, бұл кәсіпорын қызметінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға және оның тиімділігін барабар бағалауға кедергі келтіреді. Осыған байланысты компанияның белгілі бір саладағы одан әрі резервтері мен даму перспективаларын бағалау қиын.

Әрине, бұл проблемалардың ауқымы өте кең және өкінішке орай, жоғарыда келтірілген аспектілермен шектелмейді. Қаржылық талдау үшін әртүрлі коэффициенттерді түсіну, жеткіліктілік және қолдану қажеттілігі әлі де бар. Қаржылық талдаудың көптеген терминдерінің шетелдік сипатына байланысты анық емес терминологияның пайда болуы байқалады. Осы проблемалардың бәрін жою қажет, дәл осы Қазақстандағы қаржылық талдау басқарудың тиімді және ұтымды құралына толық дәрежеде айналуға мүмкіндік береді.

#### **Пайдаланылған әдебиеттер:**

1. Ковалев В.В. Финансовый анализ. М., 2016 ж.
2. «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заң», 27 ақпан, 2007 ж. № 5442
3. Дюсембаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау: Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2015ж
4. Бернстайн Л. Анализ финансовой отчетности. Теория и практика: М., 2013 ж
5. Демесінов Т. Ж. Қаржылық талдау: Оқулық. – Алматы 2016 ж